

СТУПАНЪ

ВЪСТНИКЪ ДОМАШЕНЪ,

ЗА НАУКА, ЕКОНОМИЯ И ЗЕМЛЕДѢЛИЕ.

СТУПАНЪ излиза два пѣти въ мѣсецътъ. Годѣшна цѣна е 5½ франка или 25 гр. турски пари предплатени.

Съдържание: Каква е нашата економия. — Писма върху домашната гигиена. — По народната економия. — Чистотата е главно условие за здравето. — Лошите сѣстни отъ ниенето на ризката и въобще отъ пиянството. — За земята (почвата) и за нейното приготвяне да са обработватъ на нея различни жита, сѣидби и трѣви за добитакътъ. — Растения, които ни служатъ за храна. — Хлѣбъ. — Готварски сѣждове. — Разни.

Писма, дописки и съобществованията са испращатъ до издателятъ и прииѣжателятъ Д. В. Хранова въ Видинъ.

КАКВА Е НАШАТА ЕКОНОМИЯ.

Ние сме имали случай и други пѣти да говоримъ за економията, пѣстѣнието, но като разумната економия е, тѣй да кажемъ, основа за обогатяването на единъ човѣкъ частно, отдѣлно, както и на единъ народъ изобщо, ние мислимъ, че не ще бѣде излишно, ако поразгледаме повърхностно каква е нашата економия.

Ние не можемъ каза, че нашиятъ народъ не е пѣстеливъ, економистъ; но работата е, че пѣстението ни сѣкогашъ не е на мѣстото си. Много пѣти биваме пѣстеливи тамъ, дѣто би трѣбало да са показваме щедри, да не са скѣпимъ, а расточителни и галантни — тамъ, дѣто би трѣбало да бѣдемъ най-економисти, най-пѣстеливи.

Ако ни поискатъ да спомогнемъ на нѣкое народополѣзно и родолюбиво дѣло, ако ни поканятъ да станемъ членове или да спомогнемъ на нѣкое читалище и на друго нѣкое благотѣлно дружество, ако ни замолятъ да са подпишимъ спомоществователи за нѣкой вѣстникъ, списание или книга, отъ които можемъ да черпемъ духовна, умствена и нравствена храна и полезни знания за практическитъ нашъ животъ и пр., — ние кѣмъ сички тѣзи поканвания са показваме равнодушни, студени, показваме са пѣстеливи, скѣ-

пимъ са и пр. Но за непотрѣбни и излишни нѣща, за луксуси (салтавати), за *зияфети* и пр. и пр., ние даваме съ шепи пари, — тамъ не са скѣпимъ. Идете подиръ това и не казвайте, че ние не знаемъ, що правимъ, не знаемъ що е економия, пѣстение. Пѣстението е добро нѣщо, но ако бѣде разумно и на мѣстото си. Много примѣри има, дѣто доста хора сѣ са обогатявали съ пѣстение, но съ разбрано пѣстение, — не сѣ са скѣпили тамъ, дѣто е трѣбало, а ни пара не сѣ давали тамъ, дѣто е било излишно и дѣто не е трѣбало.

За да не осиромашава една кѣща, една челядь, но отъ день на день се повече и повече да напреднува и да са обогатява, нужно е, щото домакинятъ и домакиняката еднакво да са грижатъ и да са стараятъ за доброто на кѣщата си, еднакво да бѣдѣтъ пѣстеливи тамъ, дѣто трѣба и дѣто може да са направи економия. Инакъ, ако единъ внесе, а други изнася изъ кѣщи, или пѣкъ и двамата не мислятъ съ безразсѣдната си расточителность (распиляване, пражосване) за подобриенето на домашното си благосѣстояние, ако единъ пражосва на една страна, а другиятъ на друга, то безъ скѣпниѣе такавъ единъ злочестъ домъ рано или късно ще да осиромаше до крайна степенъ, — тамъ не може да бѣде добро.

Това, което казваме за единъ човѣкъ, за една челядь, или семейство, същото може да се каже и за едно общество, за единъ народъ.

Ние бихме могли да кажемъ нѣколко случая, дѣто по насъ са харчи за излишни и непотрѣбни работи, но за сега ще са ограничимъ да споменемъ нѣщо само за свадбите, които ставатъ по насъ.

Ако би са намѣрилъ нѣкой любопитенъ, който да би бѣдѣжалъ сичко, що са е исхарчило и прахосало за вѣтарѣтъ по тѣзи свадби, то сѣки би останалъ смаянъ. Можете ли си помисли колко са е похарчило само за ѣденіе и пиеніе, а пжкъ за дрѣхи и други за вржигачки не питай! Нѣкои даже, които не щатъ да са простиратъ споредъ чергата си, отиватъ и до тамъ, щото зематъ пари въ заемъ, за да направятъ по-славни свадби и съ по-хубави дрѣхи, само и само да не са покажатъ по-долни отъ другите.

По насъ има още нѣкои мѣста, дѣто свадбите траятъ почти по една недѣля. Това пуждно ли е? Не сж ли доста два дена, за да не кажемъ единъ, за една свадба? Ние не казваме, че трѣба сжвсѣмъ да са исхвърлятъ нашите свадбарски обичаи; но многото гостби и гощавания да бѣдѣтъ помѣренни. Въ нѣколкодневното свадбувание една къща исхарчва много нѣщо, но за единъ сиромакъ човѣкъ тѣзи загуба е чувствителна.

Излишните и безполезните разноси, които са правятъ за вѣтарѣтъ на една свадба, не е ли по-добре да са употребятъ за друго много по-пуждно и по-полезно нѣщо! То е много помумно и по-мѣдро. Тѣй и за други нѣща, които малко или никакъ не ни ползватъ, ние харчимъ; а за нѣща, отъ които можемъ извлечи нравствена и вещественна полза, ние са скѣпимъ и не даваме. Пѣсти тамъ, дѣто е за пѣстение и дѣто са може, а бѣди щедаръ тамъ, дѣто трѣба да са помогне за частна и обща полза.

ПИСМА ВЪРХУ ДОМАШНАТА ИГИЕНА.

II.

Идѣ, драгий мой друже, да продължж прекъснатото си първо писмо. Идѣ поне въ нѣколко редове да са опитамъ да вы представѣж нашѣтъ злочестивы, нашѣтъ бѣдствия и нашѣтъ загубы, дѣто не познаваме първоначалнѣтъ правила на игиената.

Отъ що ученицѣтъ въ нашѣтъ училища сж бѣдни, мършави, извѣхнали, повѣхнали и хлабави! Отъ що тѣзи пѣргави, червендалести, кравени и прѣсны синковци заприличватъ на сѣнка, когато поченѣтъ да посѣщаватъ училището? Не за туй ли, че са прѣзиратъ онѣзи необходими условия, безъ които нѣма здравье и читавость! Не за туй ли, че задушливото тѣсно пространство, лошитѣ испарения, вредителнитѣ прахове сж най-болестотворны причини на хлабавость и на линѣяне, на болѣсть. Не за туй ли, че нашѣтъ даскалчета, които мислятъ да сж изучили дѣното на книгата, като знаятъ вече да прочитатъ газета, не сж си дали трудъ да поучѣтъ малко тѣзи наука?

Но много случаи бихъ ти донесѣлъ, които би ти показали най-очевѣстно чувствителността на загубитѣ ни отъ нашето невѣжество по тѣзи частъ.

Азъ съмъ билъ всѣкото на мнѣние, поддържалъ съмъ и ще поддържамъ, че на мѣсто нѣкои излишни науки, съ които са затѣпватъ умоветѣ на нашѣтъ ученици, ще бѣде безмѣрно по-добро, ако имъ са предаватъ въ училището начала отъ игиената.

Но какъ, ще попиташъ ти; ний нѣмаме йоще никаква игиена на нашия езикъ; това може ли да бѣде?

Ей, друже мой! това може и оттакъкъ заминава била когато искаме. Предъ твърдата воля нѣма нищо невъзможно. нека кажемъ дору, че този учител нѣма хаберъ отъ нѣкой езикъ, чрезъ който би са възползвалъ за преподаването на тѣзи начала, за които ми е думата; въ такъвъ случай, не

може ли той да са обърне къмъ свой нѣкой събратъ учителъ, който познава що-годѣ отъ тѣзи наука и който може да са възползува отъ чуждо нѣкое списание за начертанъето на нѣкои по важни точки отъ този предметъ.

А пакъ не е ли вече време наши тѣ по-вѣщи медици да ни подарятъ съ нѣкой краткъ igienически учебникъ за училищата? Тукъ съмъ длъженъ, мой друже, да ти обадиж, че съ особита душевна радостъ посрѣщамъ известието за скорошното печатане на онѣзи драгоцѣнна популярна игиена на Карла Реклама, която д-ръ Молловъ е превелъ отъ руски.

Отъ нѣмай кждѣ най-подиръ кратицката Анатомия и Физиология, преводъ отъ Английски, издава отъ книжарницата на Данова, може за сега да помогне доволно въ запълнянето на това ни лишение отъ учебникъ.

Думата ми е, че игиената трѣба да са введе като учебенъ предметъ въ нашитѣ училища, трѣба да са введе, ако искаме да заинтересуваме и отъ млади запознаемъ бѣдѣщитѣ членове на обществото съ важността на тѣзи наука.

Игиената трѣба да са преподава и на дѣвойчетата. Тѣзи бѣдѣщи майки и ступанки иматъ потрѣба да знаятъ какъ да отхранватъ колко годѣ по-добре своитѣ чада. Тѣмъ въ домашния животъ са явява всѣкидневно случай да употребятъ наученитѣ си познания отъ игиената.

Колко нечаянни смърти, рани и безвременни отивания отъ този свѣтъ! колко хубави цвѣтове ще си останатъ у обществото, кога нашитѣ жени познаватъ малко-много науката за пазене на здравето!

Подиръ това, въ вашия градъ, съ вашитѣ приятели, вие ще пригледите, вървамъ, да направите една свѣта работа.

Вий имате достойни учители, които могатъ сами да приготвятъ единъ учебникъ, каквото трѣба за преподаване по този предметъ. Тамъ дѣто посрѣщатъ нѣкои мѣнотии, тѣ могатъ да

са ползватъ отъ вѣщината и отъ опитността на градския ви докторъ.

Като направите това введение въ училищата и отъ двата пола, вий ще направите йоще едно добро. Ще дадете поводъ и на други учители да ви подражатъ.

До тука азъ са помѣчихъ да ви докажъ важността на igienическата наука у дома; въ сѣщото време азъ настоямъ за потребата да са преподава тѣзи наука въ нашитѣ и отъ двата пола училища. Като за сега нѣмаме никакъвъ учебникъ по тѣзи частъ, азъ посочихъ на малката Анатомия и Физиология отъ Данова, въ която самъ, тамъ между другитѣ анатомически и физиологически познания, ученика ще сбере доволно правила за пазене на здравето си.

Желателно е това питанье, сиречъ питанъето за преподаването на игиената, да са земеше подъ внимание отъ нашитѣ учители. Ако отъ училището ученика и ученичката приематъ поне повърхностни начала отъ важната igienическа наука, то ний сме увѣрени, че нейното приложение у дома, когато ученика стане ступанъ и тейко, а ученичката домакинка и майка, е по-вѣроятно, по-сигурно, по-известно.

Колкото за по-прѣкото и по-бързо распростирание на тѣзи наука между сиромашкитѣ разреди на народа; колкото за запознаването съ нея на остарѣлитѣ вече бащи и майки, азъ мисля слѣдующето.

Читалищата, които сѣ единственнитѣ школи отъ народа и за народа, трѣба да спомогнатъ най-много върху тѣзи гранка отъ нашитѣ нужди.

Сказкитѣ, които съставляватъ душата и живота на читалищата по нашенско, трѣба да бѣдѣтъ всѣкога отъ такъвъ изборъ, щото да принасятъ положителна полза на слушателитѣ си. Изъ сказкитѣ, кадърнитѣ сказвачи могатъ да са възползуватъ да предадатъ народу много igienически наставления, да искоренятъ многобройнитѣ му предразсѣдци и да го научатъ на много умъ и разумъ.

Сѣтнѣ, добритѣ майки и домакинки могатъ поне лесно да са запознаятъ съ доволно полезни гигиенически правила, потребни за тѣхъ на всѣка стѣпка презъ живота имъ. За това стига само да има кой да имъ прочита досегашнитѣ ни Български списани и изддени брошюрки и статии. Като таквизъ могъ да ти посочя: *За отхраната*, въ „Периодическото списание“ на Бълг. Книж. Дружество; *Млада майка*; *Лѣтоструитѣ* на г. Данова и пр. Прочитани въ женскитѣ дружества или повечернитѣ сѣдѣнки, поменатитѣ квижки ще могатъ да докаратъ най-прѣко оузи сѣтлина, която може да са очаква отъ тѣхъ.

Освѣнъ това, не е ли позволено да поискаме отъ нашитѣ макаръ малко съществуващи по градоветѣ и паланки доктори да поднесахъ и тѣ своята помощ за просвѣтаването на тази масса, която са зове български народъ.

Не могатъ ли нашитѣ доктори намѣри сегизъ-тогизъ свободно време за да държатъ публични бѣсѣди предъ общи събрания въ читалищата или въ училищата? Не могатъ ли да сторѣтъ тѣ това божемъ единъ пѣтъ на мѣсеца?

Азъ само питамъ, а да отговорѣ за сега не щя.

Ще ви кажъ само, че споредъ мене, ако горнитѣ три мѣрки могатъ да са взематъ о-време и да са положатъ въ дѣйствиe, игиената ще да са въдвори у дома, много наши предразсѣдаци, отъ които теглимъ и страдаме, ще са премахнатъ, не малко злочестини и смърти ще са предварятъ.

Като ви исказвамъ мнѣнието си, що имамъ върху този предметъ, азъ желя да знамъ що мислите и вий за него.

Побързайте да ми са отговорите за да узнаѣ какъ гледате и вий на тази толкова важна работа.

За сега просъ прошка и оставамъ.

Цариградъ, 10 Марта 1875.

Ваштъ
Б.

ПО НАРОДНАТА ЕКОНОМИЯ.

(Изъ Рапe.)

I.

Едно сиромашко село.

Единъ хубавъ денъ — бѣше недѣля — въ 1846 год., повечето отъ жителите на селото Шенфелдъ присѣствуваха на погрѣбението на свой единъ гражданинъ, простъ фабрикантски работникъ.

Нѣколцина отъ оузи, които са вражбиха отъ погрѣбението, са спрѣха близо при църквата и наобиколиха одного човѣка, който такожде бѣше ходилъ на погрѣбението и който, ако и да бѣше около 60-годишни старецъ, но пакъ бѣше още доста якъ и здравъ.

Този 60-годишенъ човѣкъ бѣше докторъ Ауеръ, името на котото съ почитание са произнасяше въ цѣлото село. Като воененъ лѣкаръ (докторъ), той въ времето на сѣка война е билъ почти въ сички военни походи, и са е отличавалъ особено съ вѣщията си и съ приятелското си къмъ войниците обхождение. Подиръ войната, когато е билъ на 35-годишна възраст, той са е завърналъ въ родното си мѣсто, дѣто семейството му е живѣло на единъ доста хубавъ *чифликъ*, който е билъ спечеленъ и придобитъ съ трудъ и мѣка. Той са оженилъ за една вдовица, родили му са двѣ дѣщца и имаше толкова приходъ, отъ който можеше добре да са поминава и на другите добро да струва.

Но при това той не бѣше съвсѣмъ напустналъ първия си занаятъ, като лѣкаръ, и то само за това, за да помага на сиромасите; богатите болни пращалъ при другите доктори въ ближниятъ градъ. А и по друга причина докторътъ не искаше да са откаже отъ свободата си. Дордѣто нѣмаше още дѣда, той обичаше сѣка година по нѣколко мѣсеци да пътува по разни страни изъ Европа, едно, защото много бѣше са вдаль и залюбилъ въ ботаниката (наука за растѣнията), и друго, да познае и изучи хората и тѣхните нрави и обичаи.

Когато са е завръщали от пътуването си, той е сѣдалъ да сравнява състоянието на своето село съ състоянието на другите села, презъ които е минавалъ и които е виждалъ въ изкупуването си. Той забѣлявалъ, че отъ когато са е умирило, станали сж много голѣми и чудни промѣнения. Дѣто по-напредъ страдаше и тегляше слабото и бѣдно население, днесъ са наслаждаваше съ едно доброденствие и добросъстояние. Дѣто по-напредъ само глѣхъ на дивите птици смущаваше безглавната тишина, която владѣеше по полетата и горите, сега са чуваше голѣмъ шумъ, хората бѣха распрѣснати по полетата на работа. Земледѣлието и индустрията бѣха много по напреднали отъ колкото по-преди. Само селото Шенфелдъ бѣше заостанало въ много отношения назадъ. Ауеръ говореше самъ въ себе си, да ли не може да бѣде той полезенъ на своите бѣдни селени, като имъ покаже нѣколко рѣдства за подобрене. За единъ проѣктъ човѣкъ, който е видѣлъ толкова си нѣща и обиколилъ е толкова вѣтъ, отговорътъ не бѣше съмнителенъ.

И наистина, неговата главна мисль бѣше тѣзи, какъ може да са въздигне напредне и неговото село; той искаше да стане добродѣтелъ, добротворецъ, на своите сѣграждани, като ги научава да правятъ онова, що е добро и полезно за тѣхъ, за тѣхното подобрене.

Селото Шенфелдъ имаше добро мѣстоположение, но жителите му не знаха да са възползуватъ отъ това. Това село лѣжеше на брѣгътъ на една рѣка, въ която близо изнадъ него можаха да ходятъ вапори и която раздѣляше Шенфелдъ на двѣ части; но почти сичките къщи бѣха разположени на дѣсниятъ брѣгъ на рѣката, на старинната на една баирчинка. Върѣдъ село имаше едно праздно пространство — мѣсто, близо до църквата, което бѣше малко издигнато, отъ дѣто можеше много добре да са глѣда на сѣверна една страна.

На едната страна задъ къщата са

простираше една малка равнина, която бѣше защитена отъ камъ сѣверната страна съ бапри, обрасли съ дървета. Тѣ запазваха селото отъ студените сѣверни вѣтрове. По течението на рѣката, единъ часъ по-долу отъ камъ западната страна, са виждаше единъ малкъ градецъ, който лѣжеше на брѣгътъ на сѣщата рѣка. Отъ едното мѣсто до другото са простираше едно равнище, което имаше единъ часъ разстояние на широчина и презъ което течеше единъ потокъ (малка рѣчица), който всрѣдъ село са вливаше въ голѣмата рѣка. Този потокъ никога не пресъхваше; на тихите мѣста бѣше дълбокъ, а инакъ бѣше бързъ и тукътамъ имаше водопади, които за нищо са не употрѣбяхаха, а можаха да са употрѣбятъ. Този потокъ на мѣсто да бѣде изворъ за обогатяването и благосъстоянието на селото, той му е билъ за вреда. Подиръ силните дъждове, той често преливаше ниските си брѣгове, и равнината са обрѣщаше на бапри и блатища. На мѣсто буйни ливади, равнината бѣха слаби и безплодни, на които растѣше дрѣвна и слаба трѣва. Освѣнъ това, водата, която са стичаше въ ниските мѣста, бѣше причина да са пораждатъ лѣте и есенъ разни болести, особенно трѣска, отъ която толкова си хора страдаяха, а много са преселиха по другата страна на рѣката. И тѣй, тѣзи равнина, която глѣдаше на една вѣща рѣка да я направи да бѣде плодородна, изглѣдаваше като нѣкоя пустиня, на която пасяха *сюреци* слаби стада. Нивята, които са намираха извънъ селото на друга поиздигната равнина, бѣха въобще добри; но винаги сѣяни съ една и сѣща храна, даваха слаба жетва. Като нѣмаха доволно храна за добитакътъ си, а по тѣзи причина нито доволно добитакъ, — слѣдствие отъ недобре-урѣденните имъ ливади, — жителите, които не умѣяха и не знаяха какъ да са обработватъ ливадите, не можеха да торятъ нивите си за да бѣдатъ поплодородни. Сѣка година оставяха нѣкоя частъ отъ нивите си пѣсяни, на

прелезъ; но съ това тѣ губяха много нѣщо. За сѣянието и за обработването на тѣй нареченните търговски растѣния, които би могли сами и безъ помощта на другите произведения да доставятъ средства за живѣяние на цѣлото село, тѣмъ не бѣше нищо познато.

И тѣй жителите на Шенфелдъ, които бѣха на брой около 500 души, преминуваха единъ доста бѣденъ животъ. Съ обработването на земята са е постѣпвало тѣй, както са е запомнило отъ дѣда и отъ баба. Пшеница, рѣжъ, ечмикъ, картофи, малко вино, нѣщо вѣлна отъ слаба и проста пасмина (сой) и овце бѣха произведенията на това село; но приходътъ отъ сичко това бѣше доста слаба работа. А като притуримъ още нѣщо отъ най-обикновенните зеленчуци и овощия, отъ дърветата, ще имаме цѣлъ сборъ за сичко онова, що са е произвеждало въ това село.

Малко пшеница, яйца, кокошки, рѣдко овощия и зеленчуци, бѣха единственните нѣща, които жителите отъ това село носиха въ градътъ да продаватъ и да зематъ нѣкоя пара, за да си платятъ даването (данокъ) и да си купятъ онова, щото имъ е най-нуждно. Освѣнъ единъ ковачъ, единъ дюлгеринъ и единъ зидаръ, безъ които не може да бѣде нито едно колкото незначително и да е мѣсто, въ селото нѣмаше други занаятчи.

При това бѣдно състояние са бѣше придружила и онѣзи завистъ, която лесно са поражда въ сиромасите, противъ онѣзи, които сѣ въ по-добро състояние отъ тѣхъ; защото сиромасите мислятъ отъ заблуждение, че онова, що иматъ други, е отнето отъ тѣхъ и пр.

Ако би дошелъ нѣкой отъ градътъ, за да купи земя въ тѣхното село, то тѣ сѣ го глѣдали на криво. Намѣсто да са радватъ, тѣ сѣ са оплаквали отъ такивато. Ако и да са дохождали въ това село странни, по причина на хубавото му мѣстоположение, то никой не можеше да са застои тамъ, защото са бояше да не му дойде нѣщо до главата.

Само като поглѣднеше човѣкъ по-вечето къщя въ това село, забѣлѣжваше една бѣдностъ и суровостъ въ жителите; нѣкои отъ тѣзи къщя са виждаха като да сѣ направени за добитакъ, а не за хора. Тѣзи живѣлища бѣха тѣсни и ниски колиби, които имаха само една врата, едно едничко мѣсто за влизание на въздухътъ, имаха само едно малко пространство, дѣто живѣяха на едно бащата, майката и дѣцата отъ двата пола и отъ сѣка възраст. Подътъ (дюшемето) на тѣзи колиби бѣше отъ самата земя, на която бѣха струпани (направени); този подъ бѣше по-нисакъ отъ колкото вѣнъ около колибата, за това и винаги бѣше влажно въ тѣзи живѣлища. При такива условия, само по себе си са разумѣва, че не е можало да има въ таквива колиби чистъ въздухъ, свѣтлина и чистота, а много пѣти не сѣ имали и доволно храна, та оттова дѣцата биваха слаби и нездрави, отъ които много умираха, а други прекарваха мърципа животътъ си. Не бѣше по-добро и вѣнъ по улиците: тукъ купище стоклукъ, нечистотии и скапали животни тамъ застоена и смърдлива вода,—ето какавъ изглѣдъ имаше селото Шенфелдъ.

Онѣзи весели градини, които правятъ много хубавъ и приятенъ изглѣдъ на много села, онѣзи цвѣта и цвѣтни украсения, които красятъ хубавите градини, не са забѣлѣжваха въ това село. Тукъ-тамъ при нѣкоя и друга колиба са виждаха 5-6 нищо и никакви дървета и на двѣ три мѣста посадено зеле, заградено съ распаднали плетици и тръви, колкото да не влазя вътрѣ добитакътъ.

Когато минеше нѣкой презъ това мъртво село, друго не чуваше, освѣнъ да са псуватъ нѣколко бѣрбливи жени и да крискатъ дѣца, които бѣха оставени сами въ къщи и които играяха по улиците, защото и училището имъ го не биваше до тамъ и малко ги бѣше грижа за него. Родителите чѣст говорѣха, че дѣцата имъ трѣбали, за да имъ помагатъ на работа, но тѣ са скитаха по улиците безъ никаква работа.

Когато времето бѣше хубаво нѣкои отъ тѣзи дѣца пасяха по нѣкоя слаба крава на общите паша, или искаряха по нѣколко кози въ гората, дѣто сѣ правяли голѣми повреди, а зиме ловяха птици. Лѣнността и много други пороци царуваха тука.

Какавѣто изгледъ представляваше селото, сѣщиятъ изгледъ представляваха и общите пѣтица. Добитакѣтъ са испотрѣбваше по тѣзи пѣтица. Като бѣше невѣжможно да са товарятъ колата толкова, колкото би трѣбало, то селѣните бѣха принудени да отиватъ съ колата по нѣколко пѣти тамъ, дѣто можеше да са иди само единъ пѣтъ, та съ това са губяше време, а и често са строшаваха колата. Зиме отъ голѣмите калове като-речи не можаше да са излѣзе съ кода, и работите оставаха назадъ. Ами селѣните какво правяха въ това време? може да попита нѣкой. По цѣли дни киснѣха въ кѣрчмите (механи). Сѣка недѣля мѣжко и женско отиваше въ градѣтъ, както и на ближните панаири.

И въ кѣрчмите, и на панаири, и на сички други събрания жителите отъ Шенфелдъ са отличаваха съ своето високо, безразсѣдно говорение и кавга, а много пѣти сѣ са и сбивали. Като кавгаджии сѣки е бѣгалъ отъ тѣхъ. Нѣкои граждани на радо сърце са бѣха заузели да употрѣбятъ въ полза гореспоменѣните падове на потокѣтъ; но са бояха да иматъ работа съ такива сѣсѣди, които не обичатъ да са дружатъ.

Въ такова сѣстояние бѣше селото, когато докторѣтъ са заузе да го поправи.

Но преди да предприеме да извърши това, той по напредъ зе предъ видъ сѣтнините, които могатъ да послѣдватъ отъ това; той не са сумнѣваше, че въ случай ако би могаль да сполучи да отвори пѣтъ на сѣвременниятъ напредокъ и въ своето село, то и духѣтъ и правите на неговите селѣни биха са промѣнили. Но той е знааль още много добре и това, че има да са бори съ много и разнообразни мѣчнотии, че много спѣхъ би посрѣщналъ въ

сѣтното си предприятие, че предразсѣдоците, лѣнността, завистѣта и клеветите съ голѣма мѣка ще са побѣдятъ и че за нѣколко време трѣба да пожертвува свойятъ миренъ и спокоенъ животъ; но тѣзи борба никакъ не е могла да уплаши и застраши тогози човѣка, който бѣше до толкова въодушевенъ да спомогне на своите си. „Ако не мога да постигна тѣзи цѣль, тѣй си казваше той, то други подиръ мене ще я постигне.“

Най-послѣ той бѣше увѣренъ, че самъ не може да извърше таквази голѣма работа. Скроменъ, както биватъ сичките хора, които иматъ истински заслуги, той е разбраль, че преди сичко трѣба да са постараетъ да намѣри помощници, за които една отъ първите му грижи е била тѣзи.

ЧИСТОТАТА Е ГЛАВНО УСЛОВИЕ ЗА ЗДРАВИЕТО.

(Глѣд. 7—8 бр.)

Срѣдства за чистението на въздухѣтъ. Въ най-новото време учените изнамѣриха, че въ воздухѣтъ има много растителни и живи вещества, които, ако и да сѣ до толкова дребни, щото не могатъ да са видятъ съ просто око, но съ безбройното си множество, тѣ сѣ вредителни за здравие то на човѣка и на животните. Твърде голѣмо множество такива безкрайно дребни организми са размножаватъ въ воздухѣтъ, а особено тамъ, дѣто има блатища, застояла вода, и въобще въ такива влажни, но топли мѣста, дѣто гниятъ и са скапватъ растителни и животни останки. Когато човѣкъ глѣта, като диха, — такавъ воздухъ, който е пѣленъ съ такова безбройно множество микроскопически животинки и вредителни семена, — не е чудно, дѣто са лесно трови и лѣга боленъ отъ трѣска или отъ други болести.

Но учените казватъ, че съ такива организми е пѣленъ воздухѣтъ и въ нашите къщи, стаи, дворове и хлѣвове и въобще на сѣкаде, дѣто са размножаватъ сѣкакви вредителни микроби

и испарения, както споменахме и въ миналиятъ брой на листътъ си, когато говорихме за нечистотата.

Учените отиватъ още по-далечъ и потвърждаватъ, че онѣзи миазми, т. е. онѣзи прилъпчиви болести, които преминуватъ или отъ които са заразява единъ човѣкъ отъ други, или едно животно отъ друго, не сж нищо друго, освѣнъ много дребни гѣбички, които са намиратъ изобилно въ въздухътъ или въ водата, и щомъ пие човѣкъ или нѣкое животно такава вода или диха, поема въ себе си такавъ въздухъ, то е вече заразено.

Отъ сичко до тука казано са разбира, че въздухътъ трѣба да са чисти толкова, щото да са унищожатъ *миазмите*, т. е. онѣзи живи организми, които било отъ само себе си сж вредителни за човѣка, било да му принадлежатъ други болести.

Нѣкои отъ сръдствата, които можемъ да употребимъ за чистение на въздухътъ, сж слѣдующите:

Хлоръ. Хлорътъ е желто-зеленкавъ газъ (въздухообразно) и значително по-тежакъ отъ обикновенниятъ въздухъ. Хлорътъ има неугоденъ дѣхъ (миризма), за дихание не е добаръ, защото като диха човѣкъ пѣщо повече отъ него, захваща да кашли и го поврежда.

Въ природата ниде са не намира чистъ хлоръ, но смѣсенъ или химически сжединенъ съ други вещества много го има. Най-много го има въ готварската солъ, съ която си солимъ ястията, защото тя (солта) е сжставена само отъ двѣ начала (елементи), т. е. отъ *хлоръ* и *натриумъ*.

Хлорътъ са отличава особено съ това, дѣто отнема *водородътъ* на растящите вещества, и ги раздѣля и унищожава; на това са основава неговото свойство да чисти въздухътъ, защото унищожава миазмите, що са намиратъ въ него. Има почти 100 години отъ както са употребява този газъ — хлорътъ — като най-добро сръдство за чистението на въздухътъ, а особено тогава, когато вжрлуватъ прилъпчиви болести.

Употрѣблението му става на слѣдующиятъ начинъ: Насипва са въ единъ ссждъ счукавъ *брауницаинъ* и са полива съ *хлорна киселина* (и двѣте тѣзи са намиратъ въ спидариите), и тутакси захваща да са издига пара тѣжщо, както кога налѣемъ вода въ негасенъ варъ. Тѣж чистиятъ въздухътъ въ болниците и въ други мѣста, когато сж са появили прилъпчиви болести. Въмсто чистъ хлоръ може да са употребѣи:

Хлоренъ варъ (Chloralkali), който са намира тоже въ спидариите. Хлорениятъ варъ е бѣлъ прахъ и мириши на хлоръ, защото съ хлорътъ е сжединенъ варътъ. Този варъ е много важно сжединение, защото освѣнъ дѣто бѣлятъ съ него памучни платна и други платнени тѣкания, но още пречистватъ и въздухътъ отъ прилъпчивости. Хлорениятъ варъ са употребява за чистение на въздухътъ, като са тури малко отъ този прахъ на едно талерчи и са остави въ стаите, въ които искаме да бѣде чистъ въздухътъ, защото отъ този варъ са образува и испарява хлоръ, който унищожава миазмите. Ако на хлорениятъ варъ са налѣе нѣкаква киселина, напр. симпурна (витриолъ), оцетъ и др., то хлорътъ са развива по-силно. Ако ли искаме да очистиме стѣните и подътъ на нѣкои нездрави мѣста, то трѣба да са растопи хлоренъ варъ въ вода, и съ тѣзи вода да са измиятъ стѣните и подътъ. Стаите, въ които са е развили много хлоръ, трѣба да са отворятъ, за да са провѣтрятъ, и после да са попржкватъ съ *карболна киселина*.

Карболната или фенилната киселина въ най-новото време е припозната за много добро чистило на въздухътъ. Карболната киселина на студъ бива бѣла и твѣрда (яка), а като са посто-пли става текуща.

Отъ тѣзи киселина са зема една частъ, а вода — 100 части, т. е. еднѣ ока вода са туря 4 драми карболна киселина, и съ тѣзи вода са попржкватъ заходите, подовите, дрѣхите, даже и самите сумнителни жи-

вотни. — Но ако искаме да пречистиме въздухътъ, като размѣсиме карболната киселина съ вода, трѣба да притуримъ още и 100 части нѣкакавъ прахъ, напр. счукани вѣглища или суха сребрена прѣстъ, и тѣзи смѣсь са туря тамъ, дѣто искаме да са пречисти въздухътъ.

Канфорътъ е такожде добро сръдство за чистѣние на въздухътъ; той са счука на дребно или са растопява въ спиртъ, та са държи въ отворенъ съдъ.

Симпоръ (кюкюртъ, тѣфъ, сѣра, жупель) е тѣй сѣщо добро чистило. Запалва са на нѣщо малко симпоръ и са покадяватъ нездравитѣ стаи, хлѣвови, подниці и пр. Още по-добре ще бѣде, ако станте, които са кадятъ съ симпоръ, бѣдѣтъ затворени, какго и когато са чисти съ хлоръ. Такива мѣста трѣба да бѣдѣтъ още праздни, когато са хѣдятъ съ кюкюрдъ, защото симпурната киселина, която чисти въздухътъ не е добра за хората и за другите животни. Слѣдъ като са покадятъ станте, трѣба подиръ малко да са провѣтрятъ, като са отварятъ вратата и прозорците.

Сѣчи кѣбрузтъ е особено добро средство за пречистивание на въздухътъ и противъ вонещите миризми въ нуждниците; за това много добре е когато са появятъ прилѣпчиви болести да са растопява сѣчи-кѣбрузъ въ вода, и та квази вода да са разлива баремъ по два пѣти на день въ нуждниците.

II сухата земя (прѣстъ) има свойство да поема на себе си миризмите, за това е добре, ако нѣма сѣчи-кѣбрузъ да са посипва въ нуждниците съ суха прѣстъ.

Тѣзи сѣ нѣкои отъ по-главните средства за пречистиванieto на въздухътъ; тѣзи сръдства сѣки може да си ги набави отъ дюгенътъ, а нѣкои отъ спцарията.

ЛОШИТЕ СѢТНИНИ ОТЪ ПИЕНИ-ЕТО НА РАКІЯТА И ВЪОЩЕ ОТЪ ПИЯНСТВОТО.

По поводъ на нѣкои свѣдения, до-

ставени намъ отъ нѣкои мѣста на отечеството ни, че безмѣрното употрѣбление на ракията до толкова зело голѣми размѣри въ народътъ и до толкова много са щяла по насъ тѣзи отрова — ракията, щото мнозина е испратила вече въ студениятъ гробъ, — ние споменахме нѣщо на кратко за това въ 2-й брой на листътъ си и са обѣщахме, че ще са повѣрнемъ да поговоримъ повече за лошите сѣтнини, които дохождатъ отъ безмѣрното пиение на ракията. Чудна работа! Какъ това огровно пиение, което е толкова вредително както за здравieto, тѣй и за кесията, какъ, думаме, са е обикнало до толкова много отъ хората, щото нѣкои продаватъ и ризата си отъ гърбътъ само и само да зематъ пари, за да купятъ ракия, съ която, види са, мнозина не знаятъ, че са тровятъ! Ние познаваме нѣколцина, които сѣ умрѣли отъ безмѣрното употрѣбление на ракията. А колко още умиратъ катдневно между насъ, безъ да знаемъ причините на тѣхната смъртъ! Ето що прочитае въ 51-й брой (отъ 21 Дек.) на френскиятъ медицински вѣстникъ „*Лабейль медикалъ*“, който са издава въ Парижъ: „Въ Англия са харчи сѣка година близо до два и половина милиарда франка за спиртливии питиета (половината на онова количество, което френците платиха на германците въ послѣдната Француско Пруска война. р.) Безмѣрното пиение на тѣзи спиртливии пития убива и уморява сѣка година около сто хиляди (100,000) души, отъ които двадесетъ и четирѣхъ хиляди (24,000) сѣ жени. Въ затворниците (хапсани) и въ лудниците сѣ повечето такива, които сѣ били пияници. Половината отъ лудите и трите четвъртини (3 чейрека) отъ злодѣйците сѣ такива, които сѣ употрѣбавали много ракията. Както са види отъ горнѣто, злото отъ пиянството е забѣлжително въ Англия. Много време има отъ какъ челоуѣколюбивите хора сѣ припознали лошите сѣтнини отъ пиянството, за което сѣ търсили сръдства да го намалятъ, даже и да го унищо-

жатъ.“ Видите ли колко зло нанася безмърното употребление на спиртливите пития?! На много мѣста има вече съставени дружества противъ пиянството. Тѣй напр., въ Франция (въ Парижъ) има такоза дружество за умѣренностъ и противъ злото употребление на спиртливите пития. На 6-й Декемвр. (н. к.), 1874 год., това дружество е имало главно събрание, въ което са избрало ново Настоятелство, състояще са отъ учени мъже — доктори, професори и др. Тѣзи дни ни падна на ръка и една брошура (книжка) на нѣмски езикъ съ заглавие: „Лошите сѣтнини отъ пиенето на ракията, разяснени съ четирѣ анатомически изображения (чертежи) на стомахътъ (търбухътъ).“ Тѣзи брошура е издадена наскоро отъ едно учено нѣмско дружество въ Хамбургъ, което до сега е издало 173 такива брошури съ разпо сѣдържание. Това учено дружество, което е съставено отъ високоучени хора, анатомически е испитало стомахътъ на нѣколко умрѣли хора. Този опитъ е станалъ тѣй: разрѣзали стомахътъ на единъ много умѣренъ и здравъ човѣкъ, който никога не е употребявалъ и не е пилъ никакавъ видъ спиртливи пития, като ракия и др. т., и видѣли, че вътрѣшната площъ на стомахътъ била чиста и здрава, въ нищо неповредена. Разрѣзали втори стомахъ на други човѣкъ, който умѣренно е пилъ спиртливи пития, като ракия, ромъ, ликьоръ и др. т., и видѣли, че жилите на вътрешната площъ на стомахътъ му били почервенели като кръвъ отъ ракията. Разрѣзали и трети стомахъ на единъ пияница, който отъ ракията и стапалъ червенъ като кръвъ, освѣнъ това са показали и нѣколко пришки, които постепенно са умножавали. Най-последѣ разрѣзали стомахътъ на единъ пияница, който стомахъ билъ сѣвсѣмъ западенъ отъ ракията и който билъ обспанъ съ пришки. Такавъ пияница не може вече да яде; той е въ краятъ на животътъ си, и не трѣба нищо друго да прави, освѣнъ да потърси одного Никодима да

му приготи гробътъ. За такавъ нѣма вече животъ. Това сѣ факти, които хората съ опити ни ги доказватъ.

(Продължава са.)

ЗА ЗЕМЯТА (ПОЧВАТА) И ЗА НЕЙНОТО ПРИГОТОВЛЕНИЕ ДА СА ОБРАБОТВАТЪ НА НЕЯ РАЗЛИЧНИ ЖИТА, СЪИДБИ И ТРѢВИ ЗА ДОБИТАКЪТЪ.

Глѣд. 5-й брой

Въ сѣка една почва, ако и въ различни количества, има варъ. Варътъ е необходимъ за храната на растенията, защото влази въ тѣхниятъ съставъ и, освѣнъ това, помага за разложението както на органическите, така и на неорганическите вещества въ почвата. Понѣкогашъ количеството на варътъ въ почвата бива до толкова значително, щото ѣ придава своите свойства и за това такива почви са наричатъ варовити. Варътъ така сѣщо, както и глината, задържа въ себѣ си водата, ако и не до толкова много, както последната. Той така сѣщо мѣчно испарява изъ себѣ си влажността и така сѣщо, както и глината, като задържа въ себѣ си влагата, при насищението прави почвата крисава; само като изсѣхне варовитата почва са разсипва много по-лесно, нежели глинатата. И така, както ние вече казахме, варътъ като помага на органическите вещества да гниятъ, ще да каже, че съ това свойство той сѣставлява противоположностъ на глината, и за това въ оная почва, въ която са намира много варъ, разложението на органическите вещества върви твърде бързо. А голѣмото количество варъ, като прави почвата горѣща, т. е. като помага на бързото разложение на органическите вещества, повечето пѣти преобрѣща таа почва на неплодородна. Изобщо варовитите почви са отличаваатъ съ еднообразието на своята растителностъ; на тѣхъ растатъ рѣдко такива растения, които иматъ нужда отъ голѣмо количество варъ.

Ако въ една почва има много перегной, отъ когото нейната боя става твърде темна, то такава почва са нарича червеноземна. Свойствата на тие почви за-

висатъ отъ това — при какви минерални вещества е размѣсенъ перегнойтъ: ако въ сжставтъ на една почва преобладава песакъ, то и свойствата на тая почва са приближаватъ до свойствата на песачните почви. Това сжщото става, когато въ почвата преобладава глина. Перегнойтъ, както ние вече знаемъ, са образува отъ изгпидите вече растения и животни. Свойствата на самиятъ перегной биватъ различни, отъ различните условия, при които са е той образувалъ. Въ плодородните черноземни почви, въ които прониква достатъчно количество въздухъ, перегнойтъ помага за храната на растенията и улучшава свойствата на самата почва. Такавъ перегной, като дава на почвата по-теменъ цвѣтъ, прави глинистата почва по-топла, защото, както ние вече знаемъ, при темниятъ цвѣтъ глината е по-способна да са нагрѣва, а отъ това излишната влага са испарява и отъ перегнойтъ тая почва става по-ровка и по-мекка, а когато въ черноземната почва преобладава песакъ, то перегнойтъ, прави такава почва по-кисава и жилава и по-способна да задържа въ себѣ си влагата, а съ това и по-плодородна. Свойствата на такавъ перегной сж слѣдующите: той обладава съ по-голъма способностъ, нежеди сичките други минерални вещества въ почвата, да поглъща влажността изъ въздухътъ, но като са насити съ влага, той разбухва и твърде скоро я испарява. Като изсжхне той са обжрща на ситенъ прахъ или на пенелъ. Дебѣливата на черноземните почви бива твърде различна. Въ нѣкои си мѣста, като напр. въ Кара-топракътъ у насъ (въ Пловдивско) пластьтъ на черноземътъ има дълбочина около единъ аршинъ и повече. Разбира са, че черноземните почви, като сжджржатъ въ себѣ си голѣмо количество органически вещества, то са не нуждаятъ вече до такава степенъ, както другите почви, отъ оплодотворяване съ торъ; но като снимае сѣка година отъ тѣхъ жатвите, то ние отнимае отъ почвата сичкото онова, което е тя дала на растенията, и не вжрщаме й, като-рѣчи, нищо, ако не считаме това пезначително количество торъ, който остава добитакътъ като пасе на нея. Явно нѣщо е, че при та-

кава условия ще да са истощи даже и такава богата почва, какавтъ е черноземътъ въ нашето пловдивско окружие. Това истощение може да бжде твърде бавно, ако запасътъ на хранителните вещества въ почвата е твърде голѣмъ, но се пакъ то сѣкога става. А такива почви ще да са истощатъ даже и отъ оние неорганически вещества, които служатъ за храна на растенията. Въ глинистите и въ песачните почви и вжобще въ небогатите съ перегной почви, като наторяването е важно за това, че, освѣнъ питателните пѣща за растенията, ние даваме на почвата една частъ готовъ вече перегной, а друга частъ таква органически вещества, които, като догниватъ въ почвата, измѣняватъ наоудящите са въ нея минерални вещества и съ това заедно удобряватъ и самата почва. А въ черноземните почви, богати съ перегной, но доволно вече истощени, торътъ служи повечето за това, за да допълни отнѣменного количество питателни вещества въ почвата. Не е нужно да обясняваме какво нѣщо е хлѣвниятъ торъ, сѣки знае, че той са сжстои отъ смѣтътъ на добитакътъ, размѣсенъ съ сламата, която постидаме подъ добитакътъ, но сжставтъ на тоя смѣтъ бива твърде различенъ: първо и първо той зависи отъ това, отъ какавъ добитакъ са той получава, т. е. отъ крава ли, отъ коне ли, отъ овце ли или отъ свине; второ отъ това, какъ са храни тоя добитакъ, и третѣ — достоинството на торътъ зависи отъ способтъ на хранението. Кравите, които са хранятъ само съ една слама, даватъ торъ, на которого сжставените части са сжстоятъ отъ слама, пакъ освѣнъ това съ тоя торъ са смѣсва и много слама отъ постидане, която са ненамокръ отъ пикотъ както трѣба. Като наторяваме така почвата, ние й вжрщаме само сжставните части на сламата или, съ други думи, даваме храна само на сламата: но съ жатвата ние снѣмаме едно съ сламата и жърно, коего преподаваме на страна, а това ще да каже, че заедно съ жърното ние продаваме и питателните вещества на нашата почва, безъ да й вжрщаме нѣщо намѣсто отнѣменното. Но да са продължава вѣчно така е невъзможно; най-послѣ настава такава вре-

ме, когато земята освѣнъ слама не ражда вече друго нищо. Тука пакъ науката дохожда на помощ на земледѣлецътъ; като знае какво не достига на растението за пълното развитие на зърното, тя (науката) указва на други удобрителни вещества, освѣнъ торътъ, които твърде чѣсто са намиратъ на земледѣлецътъ подъ ръката, но той не умѣе да са възползува отъ тѣхъ. Така науката дава възможностъ, щото евините и чѣсто сжвѣмъ неупотрѣбителните вещества, като са смѣсать съ земята, да станатъ доста сжшпи и да служатъ за храна на човѣкътъ и чѣсто като срдѣства за неговото сжществование. За примѣръ азъ ща да приведа слѣдующето обстоятелство: въ житото са намира, ако и въ твърде малко количество варъ, който е сжединенъ съ фосфорна кислота, и който за това са нарича фосфорнокисленъ варъ, а въ това сжщо време като нѣма такавъ варъ въ торътъ или ако и да го има, то много по-малко отъ колкото трѣба за житото, и ако въ земята така сжщо той е твърде малко, то е ясно, че като извлачаме варътъ изъ почвата съ сѣка една жатва па като го не върщаме сжвѣмъ или въ твърде малко количество, ние скоро смалываме въ почвата нейните хранителни части; а отъ това плодородието на зърното става отъ година на година се по-бѣдно. Въ това сжщо време учените хора сж намѣрили, че у насъ има цѣли гори такавъ варъ; хората захванаде да придобивать той варъ и да го приготвяватъ така, щото да влиза въ удобрението на земята, и да го разиѣсвать съ торътъ, тогава плодородието въ оние почви, дѣто не е имало такавъ варъ, тутакси са повдигнало. А той фосфорнокисленъ варъ са намира твърде много и въ костите на животните.

По-напредъ тие кости сж са употрѣбляле само въ захарните фабрики, дѣто като са изгорать, служатъ за пречистване на захарьта. Но сега, ако още и въ твърде малко количество, костите захващатъ да са приготвяватъ и за торение въ помощ на торътъ. Разбира са, че много по-згодно ще бже ако сичките кости са употрѣбать за торение на полетата и намѣсго тѣхъ — да са искарватъ из една зе-

мя въ друга — да са искарва хлѣбътъ, който са е получилъ отъ тѣхното употрѣблението като торъ. На това трѣба и у насъ да са обърне особено внимание.

РАСТѢНІЯ, КОИТО НИ СЛУЖАТЪ ЗА ХРАНА.

На кадего и да хвърли човѣкъ поглѣдътъ си, било въ морските дълбочини, било на високите бърда и планини, или на плодородните нивы и полена, въ сички климати, на сѣкаде ще види богато разнообразие (разновидностъ) отъ сѣкакви растѣния. А кадего нѣма растѣния, тамъ са простиратъ безкрайни и вѣчни лѣдове или пжкъ безкрайни пустини, и цѣлий животъ тамъ е като мъртвавъ.

Но зелените и хубави растѣния не само украсяватъ нашите ливади и нивы; не само че красните наши гори ни представляватъ весели и здрави мѣста; не само че благоуханните растѣния разливатъ и распржсватъ благоуханна миризма и че други билки пжкъ ни даватъ ползѣни лѣкове: растѣнията иматъ още много по-голдѣмъ и по-важенъ задатакъ въ ступанството. Растѣнията пречистватъ воздухътъ, като приематъ изъ него въгленната киселина и испущатъ презъ листето си кислородътъ, обогатяватъ земята съ черноземъ, като изгниятъ. Най-последъ, растѣнията доставятъ на човѣка и на животните необходимо нуждната имъ храна; безъ растѣнията нашата земя би била мъртва пустыни.

Има твърде много растѣния, които служатъ за храна на човѣка и на животните. За храна са употрѣбляватъ тѣхните (на растѣнията) корени, глави, кори, пжпки, листие, цвѣтове, семена, плодове, или овошья и пр. Отъ сички познати растѣния има до 3000, които сж намъ ползѣни; а между тѣзи има 2000 растѣния, които ни даватъ разни лѣкове, а 700, които ни служатъ за храна.

По-долу ще споменемъ нѣщо за най-важните растѣния, които ни служатъ за храна.

Жита (храни).

Между най-важните видове жи га спа-

датъ пшеницата, ржжъта, ечмикътъ, кукурузътъ, овесътъ, оризътъ и просото.

Споредъ както ни учи историята, старите славяни сж обработвали твърде прилъжтелно своите нивя, като сж сѣдили и обработвали разни жита. Мажете извършвали полските работи, а жените — домашните. Търгували сж съ чуждите страни, като продавали разни произведения, жита и добитакъ. Най-много обичали да ядатъ ястия отъ брашно и жита; освѣнъ вода сж пили и пиво отъ ечмикъ или отъ пшеница. Когато отивалъ у тѣхъ нѣкой странецъ (чужденецъ), най-напредъ го поканвали да си хапне хлѣбъ и соль. По насъ най-много са сѣе пшеница, кукурузъ, ечмикъ, ржжъ, просо и овесъ. Нашата хубава земя е въобще плодородна и богата, по нея растатъ сѣкакви храни и други питомни растѣния.

Въ жърното на житото има сичко онова, що е потребно за поддръжане и за храна на нашето тѣло именно: лѣпивостъ, нишесте (скорбѣла) и бѣлтъчни вещества; после клей, захаръ, масть, и нѣкои рудни частици.

Лѣпивостъ. Ако са налѣе вода въ брашното и са размѣси, става тѣсто, което можемъ да мѣсимъ както искаме. Ако туримъ една часть отъ това тѣсто въ нѣкое сито и го мачкаме съ ржка до тогава, — като наливаме и вода, — дордето захване да тече презъ ситото единъ видъ сокъ като млѣко, най-последъ ще остане въ ситото едно бѣлизнево лѣпиво вещество. Това вещество са нарича лѣпивостъ, въ което има и нѣщо масиностъ. Лѣпивостъта има въ себе си много азотъ, и въ тѣлото на човѣка и на другите животни са преобръща въ месо и въ влакнца.

Скорбѣла. Като са взиме тѣстото, подъ ситото добиваме млѣчна вода. Въ тѣзи вода наскоро са утаява на дното въ сждѣтъ едно бѣло вещество, което са нарича скорбѣла (пробѣла, скорбъ, нишесте). Скорбѣлата нѣма джхъ и вкусъ, — скорбѣлата е много важна, като храна за хората и за животните. Нея я има въ сѣко растѣние, а най-вече въ разните жита, въ картофлите, въ незрѣлите ябалки и круши, въ рѣпната и пр.

Съ помощта на лѣпивостъта, когато

никне семето, скорбѣлата, що са намира съ него, са преобръща на гроздена или корбѣлна захаръ.

Бѣлтъчни вещества. Най-много бѣлтъчни вещества са намиратъ въ яйцата и въ кръвта, но има и въ сокътъ на сѣко растѣние. Бѣлтъкътъ е растопенъ въ сокътъ на растѣнията, но когато са сваря сгъстява са.

Лѣпивостъта, скорбѣлата и бѣлтъкътъ сждържатъ въ себе си плавните сжстави, отъ които са сжстои кръвта; тѣ доставятъ най-добра храна на тѣлото ни, защото отъ тѣхъ лесно са прави кръвта.

Брашно.

Когато са смѣле житото, добиваме брашно. Въ сички брашна нѣма еднакво множество такива вещества, които правятъ кръвь.

Въ пшеничното брашно има около 24 на стотѣхъ такива вещества, въ ржженото около 20, въ овесеното 16, въ ечмичното 12, въ оризеното 7, а въ картофелното 6.

Сички брашна иматъ въ себе си много азотисти вещества, за това и брашното е твърде хранително. Но защото тѣзи азотисти вещества твърде лесно развалятъ брашното, за това то трѣба да са пазя отъ влага, и трѣба да са държи на сухо и отворено мѣсто, а и често да са размѣсва. Ако би затулили малко брашно въ нѣкой сждѣтъ тѣй, щото да не може да отива до него въздухъ, то лесно би са развалило. Разни качества брашно има.

Доброто брашно трѣба да е възжелто-бѣло, а не синьо-бѣло; трѣба да е жърнесто, а не меко и сухо; трѣба да насладнява, а не да накиселява; да нѣма никакавъ лошъ джхъ; съ вода размѣсено трѣба лесно да са мѣси и скоро да напкнуга.

ХЛѢБЪ.

Хлѣбътъ, както сички знаемъ, са мѣси отъ разни брашна, и той е главна и първа храна за хората.

Още въ най-старите времена сж знаели въ Египетъ и Финикия да мѣлятъ жито на хромелъ. Отъ брашно сж правили хлѣбъ и разни други тѣстени гостби. Преселенци-

те изъ Египетъ сж изучили старите гърци какъ да мѣсятъ хлѣбъ. Но гърцката митология (баснословие) ни разказва, че богъ Панъ научилъ гърците да мѣсятъ и да пекатъ хлѣбъ. До времето на Авраама еврепте още не сж знаили да мѣсятъ киселъ хлѣбъ; но Мойсей въ свойятъ законъ споменува за такавъ хлѣбъ. Изъ Римъ, дѣто много отдавна особенни хлѣбари сж мѣсили хлѣбъ, разширило са е това искусство по цѣла западна и источна Европа. Погоре споменахме вече, че и старите славяни сж знаили да мѣсятъ и пекатъ хлѣбъ.

Въ севѣрните сиромашки страни мѣсятъ хлѣбъ отъ овесно брашно; но по насъ повечето са мѣси хлѣбъ отъ пшенично и кукурузено брашно.

За да са размѣси брашно съ вода, и тогава да му са тури и подкваса, квасъ.

Подквасата сж единъ видъ гъбички, които могатъ да окисватъ. Ако са тури малко квасъ въ тѣстото, то като повтаса захваща да са подига или да са окиселява.

Съ вгасванието на тѣстото една частъ отъ нишестата, що са намира въ тѣстото, преобрѣща са на захаръ, а захаръта — на въгледна киселина и спиртъ. А въгледната киселина не може тѣй лесно да извѣтря изъ дѣпивостъта на тѣстото, но прави нѣкакви си мѣхурчета, отъ които са издига или разтѣга тѣстото. Отъ това тѣстото става шупливаво като гъба (сюнгеръ). Когато са метне хлѣбътъ въ нещета и захване да са пече, то подквасата са унищожава. Отъ топлната спиртътъ и въгледната киселина извѣтрятъ, а въ хлѣбътъ оставатъ само хранителните вещества, що са намиратъ въ брашното, т. е. лесносмилателните вещества на бѣлтъжтъ, скорбѣлата, захаръта, солите и пр.

Брашното има естествено въ себе си вода, но приема още повече, когато са мѣси на хлѣбъ. 100 оки пшенично брашно зема 50 оки вода, и дава 150 оки хлѣбъ.

Главните сжстави на разни брашна.

Пшенично брашно.	Пшенич. трици.	Овесено брашно.	Кукуруз. брашно.
Вода 16	13	14	14
Дѣпивостъ 10	18	18	12
Маснотъ 2	6	6	8
Скорбѣла 72	62	62	66
100	100	100	100

Прочутиятъ и знаменитъ химистъ Либигъ е изнамерилъ едно срдѣство, съ което значително може да са поправи хлѣбъ отъ лошо брашно. Отъ варъ да са направи керечна вода, но тѣй, щото да не бжде никакъ мѣтна. На 5 оки брашно, освѣнъ потрѣбната за замисване вода, трѣба да са налѣе още една ока керечна вода, казва Либигъ, и добре да са размѣси брашното. Керечената вода има това свойство, да не оставя да са образуватъ въ хлѣбътъ много киселини, които сж много вредителни за нѣкои хора. Но такава тѣсто или такавъ хлѣбъ трѣба повечко да са посолява, отъ колкото обикновенниятъ.

Добриятъ хлѣбъ не трѣба да е много киселъ, нито трѣбавъ, а не трѣба да мирши и на развалено брашно; да не бжде безъ дупки, но не голѣми, и да не е воденъ. Ако го разрѣжешъ, когато е наскоро печенъ, трѣба угодно да мирши.

Колачите и други подобни, които са правятъ отъ брашно, а най-вече отъ пшенично, и на които вмѣсто вода са тура повече млѣко, сж толкова по-хранителни, колкото повече имъ са тури и размѣси млѣко, масло, захаръ и пр. По причина на тѣзи смѣски, колачите ще да бждатъ по-тежко - смилателни отъ обикновенниятъ хлѣбъ, но сж много по-хранителни.

Други сладки нѣща, които са правятъ отъ брашно и въ които размѣсятъ разни бои, често биватъ отровни отъ боите; тѣй сжщо могатъ да станатъ отровни тѣзи сладкарни, ако са завиватъ въ таква боядисани хартии, които сж боядисани съ нѣкоя отровна боя; защото тѣзи сладкарни, като влажни, лесно приематъ на себе си отровните бои отъ хартията.

Макарони. Макароните са продаватъ по дюгените на тѣчки и джаги цѣви (масури), които иматъ разна дѣжина и дебедина. Италианските макарони сж по-добри, и са правятъ изъ кукурузно брашно; а нѣмските са правятъ изъ пшенично брашно, но не сж тѣй добри, както италианските.

По насъ правятъ отъ добро брашно единъ видъ петури, наречени юфки. Тѣзи юфки са сжстоятъ отъ брашно, яйца и млѣко. Както на макароните, тѣй и на юф-

ките трѣба да са туря масть или масло, но не много.

Оризъ.

Оризътъ са употрѣбѣва се повече и повече като храна, ако и да има въ него твърде малко хранителностъ, т. е. 6-7 на стотѣхъ дѣливостъ, а 84-90 — скорбѣла.

Има много вида оризъ, който расте въ юго-источна Азия, источна Индия, южна Америка (Бразилия), Египетъ и въ Европа по нѣкои южни страни. Добриятъ оризъ трѣба да има голѣмо, пълно бѣло и свѣтливо зърно, което да нѣма нѣкой лошъ джхъ (миризма), да не бѣде червиво, и когато са свари да набѣбне.

Пресмѣтали сж, че оризътъ е главна храна почти на половината отъ човѣческиятъ родъ, и отъ това може лесно да се разбере каква важностъ има оризътъ, който спада въ растителното царство.

Въ търговията са продаватъ слѣдующите видове оризъ:

1. Каролински оризъ, който расте въ блатистите мѣста на южна Каролина въ сѣверна Америка. Този оризъ е добаръ, малко прозраченъ, якъ, доста чистъ и безъ прахъ, и много добаръ вкусъ има.

2. Италиански оризъ, който расте по плодородните полета на хубавата Италия. Този оризъ е почти такъвъ, какъвто и първиятъ; зърното му е много бѣло, но по голѣмо, по-округло и по-кратко отъ Каролинскиятъ.

3. Источно-Индийскиятъ оризъ е разнвиденъ и е тѣй сжщо добаръ, както и Каролинскиятъ.

4. Турскиятъ или анадолинскиятъ оризъ не е до тамъ добаръ; зърното му е червенкаво, което е по-голѣмо, по-едро и по-тежко, но не тѣй вкусно, както Италианското.

5. Бразилскиятъ оризъ е едаръ бѣлъ, бистаръ, но по-малко са цѣни отъ Каролинскиятъ оризъ.

6. Египетскиятъ или Александрийскиятъ оризъ е теже едаръ и бѣлъ, но не са расираща за проданъ твърде чистъ.

Ако искаме да са увѣримъ колко прахъ и др. има въ оризътъ, трѣба да вземемъ малко оризъ и да го пресѣмемъ презъ едно

сито, и колкото е отлекнаде, толкова прахъ и други боклуци има въ този оризъ.

По нѣкои страни правятъ брашно отъ оризъ. Оризътъ са употрѣбѣва не само за чорба (супа) и за разни други гостби, но още и за приготвяне на свидени (копривени) платове, а освѣнъ това отъ оризътъ варятъ и оризена ракия.

Бобъ, леща и грахъ.

Бобътъ лещата и грахътъ иматъ въ себе си много бѣлтъжни вещества, които сж доста хранителни. Тѣзи варива сж твърде полезни особено за сиромасите, които не могатъ винаги да си купуватъ месо, но които трѣба добре да са хранятъ, защото много и тежка работа работятъ.

Въ бобътъ има единъ пѣтъ и половина повече бѣлтъжни вещества, отъ колкото въ пшеницата; лещата има три пѣти повече, отъ колкото въ пшеничниятъ хлѣбъ; а грахътъ е толкова хранителенъ, колкото телешкото месо.

Въ сушениятъ бобъ има 50 на стотѣхъ скорбѣла, въ грахътъ 53, а въ лещата 56.

Грахътъ, лещата и бобътъ сж много по-хранителни и по-лесносмилателни, ако сж отстранени люспите имъ. По други страни мнозина правятъ това, но най-напредъ гуждатъ бобътъ въ студена вода за да са отлѣпи люспата, после са подклажда съ огънь да вари до тогава, дордето са отлюпи люспите.

За да станатъ бобътъ, лещата и грахътъ колкото са може по-вкусни и по-лесносмилателни, трѣба винаги да са варятъ въ мека вода, защото, както знаеме, коравата вода ги заячава и биватъ мѣх-посмилателни. Ние вече говорихме за мека и твърда (корава) вода и какъ са поправа послѣдната.

ГОТВАРСКИ ССЖДОВЕ.

8. Дървени ссждове.

По насъ са употрѣбѣватъ много дървени ссждове. Въ Габрово са изработватъ доста и разни дървени издѣлѣя, които са разнасятъ за проданъ по България, даже и въ Влашко.

Когато купимъ нови дървени ссждове, най-напредъ трѣба да ги измиемъ съ топла вода, и тогава да ги употрѣбѣваме. Сѣка недѣля трѣба баремъ единъ пѣтъ да са миятъ съ лишия; ако ли сж много нечисти, трѣба да са истриватъ съ пѣсакъ.

Джските, на които са точатъ петури за млинове, трѣба често да са миятъ; ако ли сж мазни, нека са миятъ съ врѣла лишия.

Разсушени дървени ссждове, като качета

